

Kerk voor Cor

Anders kijken met video-interactiebegeleiding

In dit artikel onderzoekt de auteur met behulp van video-interactiebegeleiding de vraag wat men in esthetische en symbolische zin mag afleiden uit een lichamelijke reactie van iemand die de dingen niet onder woorden kan brengen. Verder speelt de vraag in hoeverre esthetiek een kenmerkende dimensie is van het werk van een geestelijk verzorger.

Marieke Termeer, Martin Walton en Sjaak Körver

DE CLIËNT IN DEZE CASUS, Cor (naam gefingeerd), is een man van ruim zestig jaar en rooms-katholiek van huis uit. Hij heeft een ernstige verstandelijke beperking en een autismespectrumstoornis; cognitief heeft hij een ontwikkelingsleeftijd tussen twee en vier jaar, terwijl hij sociaal-emotioneel functioneert op de leeftijd van nul tot zes maanden. In zijn leven staat het eigen lichaam, aanpassen aan de omgeving en verwerken van prikkels centraal. Hoe hij de situaties beleeft, is direct waarneembaar in een lichamelijke reactie (Vermeij & Tornebeek, 2011, p. 26). Hij woont sinds zijn vroege jeugd op het instellingsterrein.

Bij de hulpverlening of begeleiding wordt video-interactiebegeleiding (VIB) gebruikt. Dit vindt plaats in een instelling en is gericht op kwaliteitsontwikkeling (Dekker, 2004). Met behulp van VIB hoopt de geestelijk verzorger ook meer inzicht te krijgen in haar eigen handelen. Vanuit de woning wordt aangegeven dat het lijkt alsof Cor rustiger wordt van het in deze bijdrage beschreven ritueel. Om te bekijken hoe dit komt en of de geestelijk verzorger hierin nog verbetering kan aanbrengen, wordt een camera geplaatst. De opname kan later, met toestemming van de familie, samen met een VIB-coach bekeken worden. De geestelijk verzorger komt als vervanger van de kerk bij Cor op bezoek. Zij wordt op het instellingsterrein ook met enige regelmaat niet met haar eigen naam aangesproken maar met 'kerk' of 'bidden'.

Situatie

De geestelijk verzorger komt maandelijks op bezoek in de kamer van Cor. Zij kennen elkaar al tien jaar. Zijn kamer is voorzien van een grote kast, er bovenop staat een beeld van Onze Lieve Vrouwe van Den Bosch. Op tafel staat een kandelaar met de kaars, aan de muren hangen foto's van familie. Zijn stereo-installatie zit in een dichtgeschroefd plexiglazen kastje en verder is er een stoel, een doos met snippers en een aangrenzende badkamer voor Cor alleen.

Vandaag is er echter één ding anders dan anders: er staat een camera die er, in overleg met de collega's van de woning, in verband met de VIB al eerder is geplaatst. Dit kan prima als Cor uitgelegd krijgt dat het privé en eenmalig is. Cor benoemt de camera direct en de geestelijk verzorger geeft het afgesproken antwoord. Cor laat niet veel ander gedrag zien.

Het afwijkend zitten – Cor zit altijd scheef, naar rechts buigend met zijn gezicht naar links gericht – heeft te maken met zijn motoriek. Daarnaast hoort het zwaaien met zijn hoofd en het wiebelen van zijn been bij de gebruikelijke rituelen om Cor zich tot zijn omgeving te laten verhouden en rust te vinden bij alles wat onvoorspelbaar is. Elke doos is aanleiding om te denken dat ie-

mand gaat verhuizen, elke vrije dag reden om aan te nemen dat iemand niet meer terugkomt. Met zijn motoriek bepaalt Cor wat hij ziet en hoelang het contact is.

Als Cor dwingend wordt of begint te fladderen – een term uit de verstandelijk gehandicaptenzorg; de bewoner zwaait met een atypische beweging met armen en handen – moet je kijken hoe je hem gerust kan stellen. Vaak doet de geestelijk verzorger dit door duidelijk aan te geven dat Cor zich nergens zorgen over hoeft te maken. Als hij merkt dat de geestelijk verzorger het zeker weet, is het voor hem ook goed.

Oogcontact is er wel, maar het is de vraag of Cor alles even goed ziet. Door zijn verstandelijke beperking is zijn gezichtsvermo-

gen gebrekkig. De geestelijk verzorger is er, door het jarenlange contact, aan gewend Cor goed te 'lezen' en te zien of hij comfortabel is.

Met de coach wordt bekeken wat Cor laat zien in relatie tot de begeleiding

De geestelijk verzorger laat de regie bij Cor, door haar opgelegde hand wel aan te bieden maar hem niet zomaar een hand te geven of zijn hand beet te pakken.

Het ritueel

De geestelijk verzorger en Cor komen samen Cors kamer binnen. De camera staat in de hoek. Cor heeft hem allang gezien. Cor: 'Voor één keertje?' Geestelijk verzorger: 'Ja, voor één keertje. Niks aan de hand.' De geestelijk verzorger pakt de Elmo-pop die op de stoel zit op en zet die op de stoel bij de camera. Cor zegt dat hij moet plussen en loopt naar de badkamer; hij gaat zijn gang zonder de deur dicht te doen. Dat doet de geestelijk verzorger voor hem. De geestelijk verzorger doet ondertussen haar jas uit en hangt die over de stoel waarin ze gaat zitten. Ze zet de kaars met standaard, de pyxis (doosje met de hostie), lucifers en de smartphone (voor de muziek) neer, legt de papieren klaar op de tafel en wacht tot hij terug is.

Cor komt terug de kamer in en de geestelijk verzorger zegt: 'Zullen we gaan zitten?' Cor blijft staan en komt heel dicht bij de geestelijk verzorger staan en pakt haar arm vast. Hij is erg gespannen en dwingend. Geestelijk verzorger: 'Ga maar zitten, Cor.' Dit lukt niet, omdat Cor heeft bedacht dat de geestelijk verzorger er op de verkeerde dag is. De geestelijk verzorger besluit Cor mee te nemen naar de begeleiding om een en ander op te helderen en opnieuw te be-ginnen.

Na een paar minuten komen de geestelijk verzorger en Cor opnieuw de kamer binnen. De geestelijk verzorger zegt nog eens: 'Niets aan de hand.' Dan neemt Cor plaats en gaat het ritueel zoals het maandelijks wordt vormgegeven van start. De geestelijk verzorger neemt hem mee in het ritueel door te zeggen: 'Eerst steken we de kaars aan. Kijk eens!' De geestelijk verzorger strijkt een lucifer af en steekt daarna de huiskaars aan. De geestelijk verzorger zegt: 'Dan mag jij hem uitblazen.' Ze houdt de brandende lucifer op voor Cor, die naar haar toebuigt en de lucifer uitblaast. Hij wiebelt heen en weer op zijn stoel.

De geestelijk verzorger pakt een klankschaal met slagstok en kondigt dit aan. Cor neemt de slagstok over en slaat de eerste keer mis. De geestelijk verzorger zegt: 'Dat kon je de vorige keer zo goed! Probeer het nog eens!' Nu slaat Cor wel raak. De geestelijk verzorger geeft hem een compliment en laat de klankschaal uitklinken. 'We wensen elkaar de vrede van Jezus toe.' De geestelijk verzorger en Cor geven elkaar een hand. Geestelijk verzorger: 'Dan gaan we nu samen bidden en breken en delen, goed?' Cor legt zijn hand in die van de geestelijk verzorger. Deze zegt een gebed: 'Goede Vader God.' Cor: 'Alles?' De geestelijk verzorger weet niet precies wat hij hiermee bedoelt en kiest ervoor dit voor nu even te negeren: 'Goede Vader God ...' Cor: 'Muziek?' De geestelijk verzorger: 'Doen we straks, eerst gaan we bidden. Goede Vader God ...'

Cor wiebelt nu met zijn been heen en weer en zwaait met zijn hoofd van links naar rechts en zakt iets onderuit. Dit is meestal een teken dat het goed is. De geestelijk verzorger vervolgt: 'U bent er voor iedereen op aarde. U gaf ons warmte en liefde van mensen om ons heen. Zij hebben ons geleerd te houden van het leven en te houden van elkaar. Elke dag opnieuw, zoals Jezus ons dat heeft voorgedaan. In zijn naam zijn we samen en denken wij aan hem, met woorden van altijd.' Ze laat Cors hand los, pakt

de pyxis en opent deze, en vervolgt: 'Al wie dit brood breekt en deelt met elkaar gaat de weg van Jezus, breekt en deelt zijn leven met elkaar. Goede Vader God, laat ons zo delen in liefde met elkaar.'

Cor gaat rechtop zitten, pakt hierbij de leuningen van de stoel vast en legt daarna zijn hand op de arm van de geestelijk verzorger. Zij bevestigt dit door haar hand op die van Cor te leggen en begint met het bidden van het Onzevader. Cor zwaait nog een paar keer met zijn hoofd heen en weer en begint dan op zijn manier mee te bidden bij: 'Geef ons heden ons dagelijks brood.' Daarna bidden ze op de manier van Cor het Weesgegroet: 'Wees gegroe(t) Maria, vol genade, de Heer met u. Gezegen onde de vrouwe, vrucht van uw schoot, Heilige (Ma)ria, Moeder van God, zondaars, in 't uur onze dood. Amen.'

Cor ademt langdurig en meerdere malen uit. Vervolgens krijgt hij een klein stukje matse op de tong. De beweging met de hand naar de mond is bij een klein stukjes matse soms te moeilijk gebleken en daarom heeft de geestelijk verzorger dit van hem overgenomen. Ze neemt ook een stukje en samen eten ze in stilte. De geestelijk verzorger pakt vervolgens haar smartphone om muziek aan te zetten. Dit zijn vaak stukjes van ongeveer drie minuten; meer is te veel voor Cor. Zij luisteren samen naar 'Ubi caritas'. Cor wiebelt mee op de muziek en gaat meer rechtop zitten. Als de muziek voorbij is, laat Cor een gie-klank horen.

Geestelijk verzorger: 'Nu vragen we de zegen aan de Goede Vader God. Goede Vader God, dank u wel dat we hier zo samen mochten zijn en dat wij mochten breken en delen. Wij vragen U om de zegen voor alle mensen die belangrijk voor ons zijn, onze familie, de mensen bij wie we wonen en de mensen die voor ons zorgen, kortom iedereen die ons lief is. Goede Vader God wilt U ons zegenen op onze weg, vandaag en alle dagen. Amen.'

De geestelijk verzorger pakt opnieuw de klankschaal en de slagstok. Cor slaat drie keer kort na elkaar mis en dan goed. De klankschaal klinkt uit. Geestelijk verzorger: 'Wil jij de kaars uitblazen?' Ze gaan staan en blazen samen de kaars uit. Geestelijk verzorger: 'Zo is het goed, hè?' Ze kondigt vervolgens aan dat ze gaat inpakken en Cor

Cor gaat in een half uur van een heel hoog spanningsniveau naar vrijwel ontspannen

kijkt mee. Hij zegt: 'Gefilmd, uit!' De geestelijk verzorger antwoordt: 'Ja, ik moet even vragen hoe hij uit moet. Kom maar!' Ze biedt Cor een arm aan en ze lopen samen de kamer uit. Terwijl ze de kamer uitlopen, wordt het pictogram geestelijke verzorging (in dit geval een kerk) door Cor van het bord naast de deur afgehaald en in een mandje gedaan. Later wordt de camera door een collega op de woning uitgedaan en haalt de geestelijk verzorger haar spullen op.

VIB-coaching

In overleg met familie en de begeleiding van de woning heeft de geestelijk verzorger de VIB-coach gevraagd om het materiaal samen te bekijken. De coach geeft een microanalyse, waarbij gekeken wordt naar wat Cor laat zien in relatie tot de begeleiding van de geestelijk verzorger. De coach geeft aan dat je kunt zien dat Cor gespannen is als hij binnenkomt. Hij zoekt contact en lijkt in eerste instantie niet echt te kijken. Cor gaat dan naar het toilet. Voor sommige mensen met autisme is dit ook een manier om even een rustmoment te krijgen en spanning af te bouwen. Cor zal dit niet bewust zo inzetten, maar dit zou wel het effect kunnen zijn. Cor komt echter terug met een vraag die de geestelijk verzorger niet goed begrijpt, waardoor er span-

ning ontstaat. Ze houdt wel oogcontact. (De coach geeft als tip te herhalen wat je gehoord hebt, dat kan helpend kan zijn.)

De geestelijk verzorger wordt beetgepakt en Cor begint even later ook te fladderen. Als de geestelijk verzorger aangeeft dat dit niet nodig is, lijkt hij daaraan zekerheid te ontnemen en stopt hij meteen. De spanning neemt iets af, maar de vraag is nog steeds niet beantwoord. Hierna volgt een interventie waarbij de geestelijk verzorger Cor een arm aanbiedt om samen naar de begeleiding gaan om de vraag op te lossen. Daarna volgt het ritueel, waarbij Cor wel volgt maar de geestelijk verzorger – door het wiebelen – niet altijd in zijn blikveld is.

Na de vredeswens is er weer oogcontact. Dit lijkt hem gerust te stellen, hij wordt gezien. Of hij de geestelijk verzorger echt goed ziet, blijft altijd de vraag (in verband met zijn visuele beperking), maar er ontstaat een andere sfeer: de fase van herstel treedt in. Voor Cor betekent dit even rust vinden in een voor hem altijd bedreigende omgeving. Hij lijkt zich veiliger te voelen. Hij plaatst beide voeten op de grond en maakt tijdens het wiebelen meer oogcontact. Tijdens het gebed stelt Cor een vraag en legt zijn hand op de arm van de geestelijk verzorger om aandacht te krijgen. De geestelijk verzorger legt haar hand op die van Cor, geeft antwoord op de vraag en Cor gaat rechtop zitten, er is focus.

Bij het Weesgegroet lijkt het alsof Cor nog meer stoom afblaast door letterlijk langdurig uit te ademen. Dan wordt het stil en zijn alle geluiden die hij maakt weg. Bij het liedje – steeds een ander – begint Cor weer te bewegen. De geestelijk verzorger biedt haar hand aan, maar die wordt niet aangegenomen. Hij pakt de stoel vast, gaat wat rechter zitten en laat een gie-klank horen. Weer een vorm van ontlading, volgens de VIB-coach.

De coach ziet dat Cor in een half uur van een heel hoog spanningsniveau naar vrijwel ontspannen gaat. Dit gebeurt door

een voor Cor duidelijk ritueel, waarbij de geestelijk verzorger rust uitstraalt, de regie neemt en afstemt op de cliënt. Als enig commentaar heeft de coach dat het goed is om het herhalen van de vraag toe te voegen aan de begeleiding, zodat Cor zich nog beter gehoord weet.

Conclusie

Door zijn beperking ervaart Cor veel onrust en onveiligheid in zijn leven, daarom heeft hij behoefte aan orde en regelmaat. Het ritueel is een wens van zijn moeder, ze wil graag het geloof in stand houden. Zou graag zien dat Cor weer naar de kerk gaat, maar dat is te veel voor hem. Nu wordt de spiritualiteit op een andere manier ingevuld. Het ritueel voldoet, gezien de reactie van Cor: hij ervaart veiligheid en geborgenheid in bekende elementen, en mist het ritueel als het er niet is. Er is een gegroeide behoefte aan het ritueel binnen zijn religieuze socialisatie.

De geestelijk verzorger is daarmee (plaatsvervangend) kerk geworden in het leven van de cliënt. Het langdurige contact en het niet-wijzigen van het ritueel hebben hieraan bijgedragen. Het is moeilijk om te zeggen of een ander ritueel hetzelfde effect zou hebben. Iets anders aanbieden is door zijn ernstige beperking geen optie. Dit ritueel is voor Cor de kern van de kerk, dit is ook zo door moeder bevestigd. Als de eucharistie in de kerk voorbij was, wilde hij in de regel ook altijd direct naar huis. Daarom is er ook voor gekozen het ritueel niet uit te breiden; voor Cor is het lang genoeg zo. Ook is duidelijk dat de geestelijk verzorger in de uitvoering van het ritueel een behoefte vervult, waarbij Cor van hoge spanning naar rust en ontspanning kan komen. Een ervaring die zijn lichaam en geest op een andere manier niet vaak zullen bereiken.

Volgens Thomas Quartier zijn bij een ritueel twee zaken van belang: symboliek en performance. In dit geval zou je kunnen vragen: 'Waar sta je voor en sluit het aan bij de belevingswereld van diegene bij wie

je bent en die je mee wilt nemen?’ (Quartier, 2010, p. 66). De belevingswereld van Cor is sterk lichaamsgebonden. De performance van het ritueel heeft esthetische aspecten. Daarmee behelst het niet alleen het vermogen om schoonheid te beoordelen, maar heeft het ook een lichamenlijk aspect. Esthetiek is volgens Kant het vermogen om schoonheid (met voorrang voor het natuurschoon boven de kunst) te beoordelen. Het is subjectief en niet objectief van aard en daarmee ook een onderwerp waarover altijd discussie zal blijven bestaan (Kant, 2009, p. 93). Hans Alma benadrukt bij het esthetische het ‘zintuiglijk en affectief geraakt, aangedaan worden’ (Alma, 2020, p. 36). Transcendentie verstaat zij als ‘intensivering van ervaring – die ons naar buiten richt, naar een “ander” die iets bij ons te weegbrengt’ (Alma, 2020, p. 27). Daarmee kan de beleving van het ritueel door Cor in esthetische en symbolische zin geduid worden. Zijn lichaam laat weten dat het goed is en dat hij rust vindt in een groter geheel.

Tot besluit

Is een dergelijke esthetische en symbolische duiding geoorloofd bij een lichamenlijke reactie van iemand die het niet onder woorden kan brengen? Kan men vanuit observatie spreken van een heterotopie (Chauvet, 1995, p. 330 e.v.), een symbolische breuk met herkenbare elementen uit de leefwereld van de persoon? Dit kan niet bij Cor op cognitieve wijze gecontroleerd worden. Wel is het mogelijk om de werking van het ritueel met effecten van rituelen bij anderen te vergelijken (Walton, 2019, p. 7). Walton duidt dit met een citaat van Scherer-Rath die het benoemt als contingentie, ‘een ervaring dat alles ook anders had kunnen zijn, dat de situatie mogelijk maar niet noodzakelijk is’.

Niet alleen het bedrukkende valt ons toe, maar ook het alledaagse, het onverwachte

en het sublieme. De duiding die wij bieden lijkt ook recht te doen aan de eigen fysieke reactie van Cor, die wij zouden kunnen categoriseren als een beleving van welbevinden. Hoewel zijn ervaring van het ritueel misschien weinig verheven lijkt, is deze voor hem waardevol. Het leidt bij Cor, voor wie het eigen lichaam en het verwerken van prikkels centraal staan, tot een waarneembare lichamenlijke reactie, verbonden met ontspanning en geborgenheid, in een wereld die hem levenslang vreemd zal blijven.

M. Termeer MA is geestelijk verzorger bij Lunetzorg te Eindhoven. E-mail: m.termeer@lunetzorg.nl.
Prof. dr. M.N. Walton is emeritus hoogleraar geestelijke verzorging aan de Protestantse Theologische Universiteit te Groningen.
Dr. J.W.G. Körver was tot voor kort universitair hoofddocent geestelijke verzorging aan de Tilburg School of Catholic Theology en directeur van het Universitair Centrum voor Geestelijke Verzorging.

Literatuur

- Alma, H. (2020). *Het verlangen naar zin. De zoektocht naar resonantie in de wereld*. Utrecht: Ten Have.
- Chauvet, L.-M. (1995). *Symbol and sacrament. A sacramental re-interpretation of Christian existence*. Collegeville: Liturgical Press.
- Dekker, J. (red.) (2004). *Video-interactiebegeleiding*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Kant, I. (2009). *Kritiek van het oordeelsvermogen*. Amsterdam: Boom.
- Quartier, Th. (2010). Symbolische en performatieve dimensies van sacramentaliteit. *Tijdschrift voor Geestelijk Leven*, 66, 59-70.
- Vermeij, T. & Torenbeek, K. (red.) (2011). *Verplegen van mensen met een verstandelijke beperking niveau 4*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff. (Internet: https://issuu.com/thiememeulenhoff/docs/verplegen_van_mensen_met_een_verstandelijke_beperk).
- Walton, M. (2019). *Blest practices*. Afscheidsrede, 8 november 2019. Groningen: Protestantse Theologische Universiteit.